

اشفاق احمد دی پنجابی افسانہ نگاری

اقبال حسین / ڈاکٹر عصمت اللہ زابدہ ☆

Abstract:

Ishfaq Ahmad (1925-2007) was a versatile genius one. He was a famous fiction-writer. His reader cannot help praising this genius and his art. Ishfaq Ahmad wrote some punjabi short stories also which reveal our society. Like an analyst, he minutely unveiled the family strains, economic pressure and its implications. His short stories, written in the background of the Partition (1947), spotlight the problems which the people on both sides had to face. In this article writers have tried to analysis and evaluate his punjabi short stories, which are never touch by the scholars even yet.

اشفاق احمد (1925-2007) اُج پدھر دے اردو تے پنجابی نثر نگار سن۔ اوہ کہانی سناؤن تے کہانی اُلکین داگر جان دے سن، کیوں جے اوہناں پہلاں اپنے آپ نوں اک افسانہ نگار دے طور تے منوایا تے فیر کسے دوجے پاسے ٹرے۔ ایس لمی تکنیک بارے اوہناں دے افسانیاں اتے انگل دھرنی سوکھالا کم نہیں، کیوں جے اوہ اک وڈے کہانی کار دے طور تے سیہانے جان دے نیں۔ ادبی حوالیوں بغور جائزہ لیا تے:

”نثری صنفاں وچوں اج دے جدید عہد دے تقاضیاں دے مطابق افسانہ تے

☆ لیکچرار، گورنمنٹ وارث شاہ ڈگری کالج، چنڈیالہ شیرخان، شیخوپورہ (پی۔ ایچ۔ ڈی سکالر)

☆ ڈین، کلیہ علوم شرقیہ، پنجاب یونیورسٹی، لاہور (مگران مقالہ)

انشائیہ زیادہ ساتھ دے رہے ہیں..... افسانے وچ کہانی کار بیانیہ انداز راہیں
اپنی فکر دے گل کھلا سکد اے، جدوں کہ انشائیہ نگار ہر گل اپنے حوالے نال اگے
ودھاندا اے۔ افسانے وچ کرداراں داسہارا لیا جاسکد اے۔ انشائیے وچ مزاح
تے طنز دا ہتھیار ورتیا جاسکد اے۔“ (1)

ایس رائے دے چائن پیٹھ اشفاق احمد ہوراں دے افسانیاں تے جھاتی پائیے تے ایہہ
گل نتر کے سامنے آوندی اے کہ اوہناں دے افسانے نہ صرف اپنے عہد دے فکری تقاضیاں نال
جڑے ہوئے نیں سگوں ویلے دیاں ہوروی کئی لوڑاں نوں پوریاں کردے نیں۔

اشفاق احمد ہوراں دے پنجابی افسانیاں دی کوئی کتاب دکھری چھپی ہوئی نہیں
ملدی۔ کھلے پلے کجھ پنجابی افسانے ملدے نیں۔ ”پھلیاں“ اوہناں دی پہلی کہانی مٹھی
جاندی اے۔ جیہڑی سب توں پہلاں گورنمنٹ کالج لاہور دے رسالہ ”راوی“ وچ چھاپے چڑھی
تے فیروزپور ملکی نے ”راوی“ وچ چھپن والیاں پنجابی لکھتاں نوں سو دھن دا آہر کیتا تے 1914ء توں
1964ء تیک (پنجاہ سالوں) دیاں پنجابی لکھتاں نوں کھ رکھیا۔ اوہناں ایس کتاب نوں ”راوی دیاں
چھلاں“ داناں دتا تے ایس کتاب وچ شامل کرن لئی کہانی ”پھلیاں“ نوں وی منتخب کیتا۔ فیروزپور
سجاد حیدر ہوراں 1986ء وچ نوں پنجابی کہانی دا اک انتخاب ”چونویں کہانی“ دے نال چھاپیا
تے ایس وچ وی ”پھلیاں“ نوں شامل کیتا۔

اشفاق احمد ہوراں دے افسانے ”پھلیاں“ وچ معاشرے دے اک ایسے مسئلے ول دھیان
دوایا گیا اے جیہڑا ساڈے وسیب وچ ابے تیک سرچکدا اے، یتیم بچے اپنے پیو دی موت توں بعد
مترے پیو تے اوہدے رویے پاروں کسراں اوکڑاں دا شکار ہوندے نیں تے لوکاں ایس دکھ نوں
کیس اکھ نال ویکھدی اے۔ ایس افسانے دے ماحول تے پلاٹ دی بہتر مثالی جاپن دے باوجود
حقیقت دے کجھ رنگ ایس وچ بڑے گوڑھے دکھالی دیندے نیں۔ میاں بیوی دے ازدواجی
تعلقات وچ کار رکاوٹ بنن والی پچھ لگ یا مترئی اولاد نوں کوئی وی مرد پسند نہیں کردا جدوں کہ ماں ممتا
دے جذبے ہتھوں اوس اولاد نوں اپنے توں دور کرن لئی تیار نہیں ہوندی۔ جیہدے نتیجے وچ میاں
بیوی دا ذہنی فاصلہ ودھدا رہندا اے تے کسے اک سطح اُتے اپڑ کے خطرناک نتیجیاں دی
صورت ظاہر ہوسکد اے۔

”پھلیاں“ اصل وچ صفراں دی ایسے طرح دی پیتا اے جیہڑی کئی جیہی عمرے یتیم ہو جاندی اے تے اوہدی ماں دو جاویاہ کر لیندی اے تاں بے حیاتی دے دیہاڑے سکھ نال کٹ سکے پر اوہدا نواں خاوند ”قریشی“ ذہنی طور تے اوہدی دھی نوں قبول نہیں کرداتے آکھدا اے کہ ایس نوں یتیم خانے چھڈ آئیے، جدوں کہ ماں اپنی معصوم دھی نوں اپنے توں دور نہیں کرنا چاہندی تے ایس دی قیمت اک دن اپنی جان دے کے پوری کردی اے۔ ایسے اختلاف پاروں تے دھی نال انت توں زیادہ محبت پاروں ای قریشی اوہدے تے تشدد کردا اے۔ اشفاق احمد ہوراں ایس بارے کوئی صاف تے نتری ہوئی گل تے نہیں دسی کہ اوہ مریم اُتے تشدد کیوں کردا اے پر کُھر ائیہو ای لہندا اے کہ پچھ لگ اولاد دی موجودگی وچ میاں بیوی دے ازدواجی تعلقات دی ناہمواری ای ایس دی ذمے دار اے۔ دو بے لفظاں وچ ایس رویے پچھے مرد دی منہ زور جنسی خواہش وی قرار دتی جاسکدی اے۔

افسانے دا عنوان ”پھلیاں“ وی سوچن اُتے مجبور کردا اے تے سانوں پتہ چلدا اے کہ پنڈ دی رہتل وچ بچیاں لئی پھلیاں دی کیہ اہمیت ہوندی اے۔ اک پاسے تے کئی جیہی صفراں ماں دی صحت یابی تے پھلیاں ونڈیا کردی سی تے دو بے پاسے اوہدی ماں دے مرن تے اماں شیخانی جیہڑی مردے نوں غسل دین داکم کردی اے۔ اوہنوں میت کول وکھ کے پیار نال شیداں نوں آکھدی اے کہ بالڑی نوں ایہتھوں دُور لے جا،۔۔۔۔۔ بالڑی نوں ہٹی توں جھولی بھر کے پھلیاں لے دے۔ افسانے ”پھلیاں“ دا مڈھ بڑا سوہنا تے جذباتی اے۔ شروع توں ای افسانہ نگار نے اوہ فضا بڑی کامیابی نال بنا لئی اے جیہڑی اگے ٹر کے دواں کرداراں (مریم تے صفراں) دے ایسے دا سبب بن دی اے۔ ایہہ افسانہ دکھانت اے تے ایس وچ ایک یتیم بالڑی دی معصوم جان اُتے ہون والے ظلم تے اوس دی نفسیاتی حالت دا وی پتا لگدا اے۔ افسانے دا مڈھ سلاہن جوگ اے۔ اشفاق احمد ہوراں ایہہ المیہ اُسا رن لئی اوسے ای جوڑ دا ماحول بنایا اے۔

”جدوں کئی جیہی صفراں نے اپنی ماں دے گل وچ باہواں پاکے پچھیا۔“ ابا کدھر رہ گیا امی؟“ تے مریم دیاں اکھاں وچ ہنوبھر آئے۔ اوہنے کروشیا اک پاسے رکھ کے صفراں نوں کالجے نال لالیا تے پکا جیہا مونہہ بنا کے کہن گلی ”دیکھیں ناں راینے! سارا دن گلی وچ کھیڈ دی وتی ایں تاہیوں تے سارے لیڑے مٹیوٹی ہو جانداں نہیں۔ اتھھے گھرے بہہ کے گڈی پٹولا کھیڈیا کریں تے مینوں روز دیہاڑے

تیرے لیزے تے نہ دھونے پیا کرن۔ صغراں پہلاں تے اپنی ماں ول بٹ بٹ
تکدی رہی فیرا وہدی ٹھوڈی پھڑ کے کہن لگی ”پرا ایہہ کوئی ساڈا گھر تے نہیں، ساڈا گھر
تے کدھرے ہو رہی ہوندا سی۔ ہے ناں امی۔“ مریم نے کڑی نوں اپنی بکل وچ
ڈھک لیا تے اوہدیاں اکھاں وچ سون بھادوں دیاں جھڑیاں لگ گئیاں۔“ (2)

افسانے دی ہنتر بیانیا اے تے ایہہ اک کردار صغراں دی بیٹا اے جیہڑی بیو تے فیر ماں
مرن دادکھ اکل جان اتے جھلدی اے تے کئی عمرے نفسیاتی سطح تے ٹٹ بھج داشکار ہو جاندی اے۔
افسانے دا ماحول مڈھوں لے کے اخیر تک دکھانت اے۔ ایس فضا نوں اشفاق احمد ہوراں بڑی
کامیابی نال اخیر تک برقرار رکھیا اے۔

افسانے وچ سکے تے مترئے بیو وچکار ایک لکیر کھچی گئی اے جیہڑی سانوں دسدی اے کہ
سکے تے مترئے رشتیاں وچکار کیہ فرق ہوندا اے۔ کئی جیہی صغراں اک اجیہے بندے نوں اپنا بیومن
توں انکار کر دیندی اے جیہڑا اوہدے نال پیار نہیں کردا، اوس تے بیو دا جیہڑا روپ ویکھیا سی، ایہہ
بندہ اوس توں بالکل وکھرا سی۔

”ایہہ بھائی جیہڑا اچکل صغراں ہوراں دے گھر رہندا سی۔ اینا کتا سی جو گل گل تے
لوہا لاکھا ہو جاندا تے کدے کدے صغراں دی امی نوں اک دو ہورے وی جڑ
دیندا۔ اڈھی اڈھی رات پئے، گال مند بولدا، بوہے کھڑکا وندا آ وندا تے گھر وڑ دیاں
ای بدل طرح گجن ڈھبہ پنیدا۔ پہلاں پہلاں جدوں صغراں نے مریم کولوں
پچھیا۔ ”امی ایہہ کون اے۔“ تے مریم تے اوہدے سرتے پیار نال ہتھ پھیر کے
بڑے حوصلے نال آکھیا۔ ”ایہہ تیرا ابا اے پتر تے ہن ایس ایہدے نال اتھے ای
رہیا کران گے۔“ صغراں اچی اچی راون لگ پئی تے اپنی امی دالیزا اچھک کے کہن
لگی۔ ”ایہہ کوئی نہیں میرا ابا۔ میرا ابا تے ہور اے جیہڑا مینوں گھوڑی تے بہا کے
کھیتر لجاندا ہوندا سی۔ ایہہ تے تینوں مینوں گالھاں کدھدا اے۔ میں کوئی
نہیں امی ایہہ نہیں میرا ابا“ مریم نے اتھرو پونچھ کے آکھیا۔ میں تینوں کیویں
سمجھاواں۔ راپے ہن ایہو ای تیرا ابا اے۔“ (3)

ایہہ افسانہ تے ہورانج دے کئی اردو افسانے اشفاق احمد ہوراں دا خاص ڈھنگ دا

لشکارائیں جبیناں وچ جگ ورتی ہڈورتی دا سواد دیندی اے۔ ایس افسانے بارے گل بات کردیاں ہویاں سجاد حیدر لکھدے نیں:

”پھلیاں“ اشفاق احمد دیاں بہت تھوڑیاں جبیناں کہانیاں وچوں اک Character Sketch دے انداز دی کہانی اے، جیہدے وچ اک معصوم بالڑی اپنے مترے باپ دے ہتھوں اپنی ماں اتے ظلم ہوندے دیکھدی اے، پر حیاتی دے راہوں دی جانو نہ ہون کر کے ساری گل سمجھ نہیں سکدی۔ اوہنوں تے ایہہ وی خبر نہیں کہ جے اوہدا اپنا پیو مر گیا اے تے اوہدی ماں نے دو جا خصم کر لیا اے۔ اک بچے دیاں اکھاں نال زندگی دیاں ہلاکتاں دا تماشہ دکھانا بڑا اوکھا کم اے، جہڑا اشفاق احمد کر دکھایا اے۔ ایہدے وچ یتیم بچی صفراں دیاں سدھراں تے اوہدیاں زندگیاں دے پھانڈے توں بچن لئی پناہواں بڑی درد مندی نال دکھ دکھ دکھائیاں گئیاں نیں۔ ایہو جیہی اک لمی کہانی جنگ عظیم دے پس منظر وچ لکھی گئی سی۔ جبیناں لوکاں اوس کئی جیہی کڑی Ann Frank دی ڈائری پڑھی اے، اوہ کدی اوس کڑی داد دکھ بھل نہیں سکدے۔“ (4)

اشفاق احمد ہوراں حیاتی دے رنگ تے ڈھنگ بڑے نیڑیوں دیکھے نیں۔ حیاتی بارے اوہناں دے وچارتے لوک سیانف اوہناں دے ڈرامیاں تے افسانیاں وچوں آگھر کے سامنے آوندی اے۔ اوہ کسے دے دکھ ذی کجھ ایسراں تصویر کشی کردے نیں کہ قاری دیاں اکھاں چوں ہنجواں دی دھار بجھ جاندی اے۔ ایہو وی کمال سانوں ”پھلیاں“ وچ وی دکھائی دیندا اے۔ کئی جیہی بالڑی صفراں دا غم سانوں اپنا غم نظر آوند اے تے اوس دی وارتا ساڈی اپنی وارتا بن جاندی اے۔ اوہ پڑھن ہاراں نوں اپنے نال لے کے ٹردے نیں تے پڑھیار کہانی پڑھدیاں ہونیاں انج محسوس کردا اے کہ سب کجھ اوہدے نال واپر رہیا اے تے اوہ آپ ای ایس دا اک کردار اے۔ کہانی نوں جنی دیر تک اپنے ویلے دے فکری تقاضیاں نال نہ جوڑیا جائے اوہ اک کامیاب لکھت تے تخلیق نہیں اکھوا سکدی۔ ایہہ کہانی انسانی فطرت دے نیڑے وی اے تے ساڈے دور دے فکری تقاضیاں نال میل وی کھاندی اے۔

اشفاق احمد ہوراں دی دوجی کہانی ”اوس دا ویاہ“ اچ توں تر و نجا ورھے پہلاں دی لکھی

ہوئی اے۔ ایہہ اوہناں دے جوانی ویلے دی یادگار اے۔ ایس کہانی دا ورتارارو مانوی اے تے عشق دے مڈھ تے پھلن پھلن دی کہانی اے۔ اک اجیہے عشق دی کہانی اے جیہہ اتوڑ پگ دا اے تے افسانے دا واحد متکلم آپوں افسانہ نگار اے تے اوہ آپ ای ایس دا ہیرو وی اے۔ کہانی دی سنتر بڑی سوجنی اے۔ اک بندہ لاڑا بنیا بیٹھا اے تے ایس عشق دی کہانی دا کمال ایہہ ہے کہ ساری گل شروع وچ ای کھلن دے باوجود کہانی وچ ساڈی دلچسپی گھدی نہیں۔ کئی کہانی لئی سجاد حیدر ہوراں جیہہ دیاں جیہہ دیاں شرطاں دسیاں نیں۔ اوہ ساریاں ایس وچ پوریاں ہوندیاں نظر آوندیاں نیں۔

”کئی کہانی دا جتنا کہانی ہونا ضروری اے، اتنا ای ایہہ دانگی ہونا وی واجب اے۔

ایس کر کے لکھن والے نوں ایس گل دا بڑا دھیان رکھنا چاہیدا اے پئی ایہہ دے وچ کوئی فقرہ، کوئی واقعہ تے کوئی کردار فالتو نہ ہووے۔ اختصار ای کئی کہانی دی پچھان اے۔ ایس صنف وچ ہر لفظ اپنی حیثیت رکھدا اے تے کوئی بے حیثیت لفظ کئی کہانی دے اندر رہی نہیں سکدا۔ ایہوں لکھن لگیاں کہانی کارنوں گھٹان تے چھانگن دے عمل توں گزر کے کہانی دے انجام تیکر اڑندا اے۔ تفصیل صرف اتھے آوندی اے، جتھے کہانی دے اساسن وچ اوہدی لوڑ ہووے۔“ (5)

ایس افسانے وچ اشفاق احمد ہوراں فلیش بیک دی تکنیک ورتی اے۔ افسانہ نگار آپے ای واحد متکلم دے روپ وچ دولہا بن کے برات نال سوہریاں دے گھر بیٹھا اے تے ماضی دی گھڑی کھول کے اک اک کپڑا تیا داں وانگر کھلاری بیٹھا اے تے گزرے ویلے نوں یاد کر کے خوش ہو رہیا اے۔ پچھلیاں یاداں وچ نجمہ نال عشق دے پینڈے وچ آون والے لٹوئے ٹیپیاں دا وی ذکر اے تے نجمہ دے کزن اعجاز دا کردار وی ابھر کے سامنے آندا اے جیہہ اوہناں دے شوگ دا باعث بن دا اے۔ افسانے دے مڈھلے حصے وچ تھوڑی جیہی گھنجل نظر آوندی اے، جدوں واحد متکلم دے مونہوں اکھوایا جاندا اے کہ:

”میں وی اک گٹھے لکھا سوچ رہیا ساں۔ پئی دیکھو ایس دنیا وچ کیہ کجھ نہیں ہو سکدا۔“

اتھے انج جا پدا اے جیویں واحد متکلم دے پیارنوں کوئی ہو روایہ کے لے جان لگیا اے تے اوہ اک گٹھے لگا، سب کجھ دیکھ رہیا اے، ایس افسانے دا مڈھلا حصہ اپنے اندر اک تجسس تے سسپنس لے کے ابھر دا اے۔ تسیں وی ایس دارنگ ویکھو:

”ایہہ اوس دے ویاہ دی گل اے، ساری گلی وچ چھڑکا ہو یاسی تے باہر گلی دے متھے تے جھانجرتے ایسر دے بوٹے ہنٹے ہوئے سن تے چھوٹے چھوٹے منڈیاں کڑیاں ون سونے لیدے پا کے ایدر ادر کھید دے پے سن۔ ساری گلی تے جو گیا رنگ دا تنبو تنیا ہو یاسی تے گلی دے بوہیاں نال لوہے لکڑ دیاں کرسیاں ڈھیاں ہویاں سن۔ اک مدرای تے اک جوگی اپنے اپنے کرتب جنیت نوں پئے دکھاؤندے سن تے وڈیاں چھوٹیاں دے دل پئے خوش کردے سن۔ میں وی اک گٹھے لکیا سوچ رہیا ساں، پئی ویکھو ایس دنیا وچ کیہ کجھ نہیں ہوسکدا تے کنا کجھ نہیں ہوسکدا۔“ (6)

اشفاق احمد ہوراں دی ایس کہانی دا تجزیہ کریئے تے اک اچیھا تاثر ابھر دا اے۔ جیہڑا انہوں پوری طرح کہانی نہیں بن دیندا کیوں جے ایہدے وچ اک سدھی ساہنویں یاد اے جیہدے وچ کوئی ایسی گل نہیں جیہیں نوں افسانہ یاں کہانی مٹھیا جاوے۔ کجھ حوالیاں نال تے ایہہ اکی پکی راہ ٹردی گل نظر آوندی اے جیہدے وچ ادب بن دی صلاحیت بڑی گھٹ اے۔ ہڈورتی دے رنگ وچ ایسی ہون کارن ایہدے وچ دلچسپی دی اک لہر ضرور نظر آوندی اے تے ایہدے وچ جیہڑا اسپنس تے بھارت افسانہ نگار نوں رکھنی چاہیدی سی، اوس دی شدید کمی نظر آوندی اے۔ ایہدے وچ سب توں وڈا نقص ایہہ وے کہ قاری نوں ایہدے مڈھ توں ای اندازہ ہو جاندا اے کہ ایس وچ کیہ اے۔ ایس لئی قاری دے سوچن لئی کجھ نہیں بچیا تے جیہیں ادب وچ سب کجھ دس دتا جاوے تے قاری دے سوچ وچار لئی کجھ نہ بچے تے اوہ ادب وڈا ادب نہیں اکھواسکدا۔

ایہہ افسانہ اک پیار کہانی اے جیہڑی توڑ چڑھی تے ویاہ تے ایہد انت ہو یاتے پیار کہانی نال جڑیاں ہویاں کجھ گلاں تے کجھ چمتاں نے ایس وچ اک لطافت دی لہر پیدا کردتی اے۔ ایس افسانے وچ اک گل ضرور نظر آوندی اے کہ اشفاق احمد ہوراں نوں زبان تے پورا پورا عبور حاصل اے۔ اوہ کرداراں نال تعلق رکھن والی زبان دے جانوئیں تے پوری مہارت نال اوس دی ورتوں دی اہلیت وی رکھدے نیں۔ ایس کہانی وچ جیہڑی شے ساڈے من نوں اپنے دل کھچدی اے، اوہ ایس دی زبان دا ورتارا اے۔ اک ہور گل جیہڑی ایس کہانی وچ موجود اے، اوہ ساڈے وسیع تے ویاہ شادیاں دے موقعیاں اتے ہون والے رسم تے رواجاں دا عکس اے۔

پیاردی کہانی شروع ہوندی اے تے فیہ کسراں اک ولن آوند اے۔ خانداناں وچ

کیوں اٹ کھڑا لگدا اے تے کیوں ولن اپنا روپ بدلا اے تے دو پیار کرن والیاں وچ کندھ بنن دی بجائے اوہناں دے نتوگ لئی اگے ودھدا اے۔ ایہہ سب کجھ ”اوس دا ویاہ“ وچ نظر آندا اے۔ ایہہ گل نہیں کہ پنجاب دے وسیب وچ اعجاز ورگے کردار نہیں ہوندے۔ انج دے کردار وی ہوندے نیں پر اعجاز دے کردار نوں جس طرح اشفاق احمد ہوراں اُسا ریا اے، او تھے شک جہیا ہوندا اے کہ ایہہ کسراں ہو گیا؟ ایہہ کنج ہو گیا؟ ہو سکدا اے اعجاز آپوں کسے نال پیار کردا ہووے تے اوہ دے پیار نے ای دو دلاں نوں ملین لئی کوشش کرن دی اشکل دتی ہووے پر اتھے اشفاق احمد دی کہانی سانوں کجھ نہیں دسدی بس اسیں ایس کھیتر وچ گویا ای لا سکنے آں۔

اشفاق احمد ہوراں دی ایہہ کہانی اپنے نکلے کھلا تے سادہ پلاٹ تے روایتی کرداراں نال اک عام جیہی لکھت اے پر ایہدی اک تاریخی حیثیت اے، جیس زمانے وچ اوہناں ایہہ کہانی لکھی، او دوں پنجابی کہانی نے اے بے ٹرنا ای سکھیا سی۔ ایس لئی وی ایس افسانے دی اہمیت ودھ جاندی اے پر اک گل دا احساس ضرور رہندا اے کہ اک اجیہا افسانہ نگار جیس نے اپنے سفر دے پہلے قدموں تے ای ”گڈ ریا“ ورگا شہکار تخلیق کیتا۔ اوہ کہانی تے افسانے دی ہنر دے مڈھلے تقاضیاں نوں کسراں بھل گیا؟ ہاں ہو سکدا اے کہ ایہہ کہانی اشفاق احمد ہوراں کدھرے شروع وچ لکھی ہووے تے بعد وچ اوہناں ایس نوں پنجابی رسالے وچ چھپو اتا۔

اشفاق احمد ہوراں دے چلانا کرن توں بعد اوہناں دی سوانی، سرکڈھویں افسانہ نگار بانو قدسیہ ہوراں ”راہ رواں“ دے نال اک کتاب مرتب کیتی اے۔ ایہدے وچ اشفاق احمد دی حیاتی بارے وی تفصیل نال ذکر کیتا گیا اے تے اوہناں دے ان چھپیاں پھنکل تحریراں وی ایس دا حصہ بنائیاں گئیاں نیں۔ ایس کتاب وچ دو تحریراں ”وسریاں یاداں“ تے ”بائیکل“ دو اجیہاں پنجابی لکھتاں نیں جیہناں نوں اسیں افسانہ آکھ سکنے آں۔ ایہناں تحریراں وچ ہڈورتی دا انداز اے تے ایہہ بیانیہ انداز وچ لکھیاں گئیاں نیں۔ جے کراسیں ایہناں دے انداز تے تاثر دا تجزیہ کریئے تے ایہہ گل کھل کے سامنے آوندی اے کہ جویں ایہہ اشفاق احمد ہوراں دیاں یاداں دی لمی لڑی دے دو موتی نیں جیہڑے اپنی چمک دمک پاروں سانوں اپنے ول کچھدے نیں۔ ایہناں دونہاں تحریراں دا ماحول اکو جیہا اے کیوں جے ایہہ ساخجے پنجاب دے کلچر تے ماحول دیاں نمائندہ نیں تے ایہناں وچ دیا گیا اے کہ پاکستان بن توں پہلاں سکھ تے مسلمان اک دو جے نال دکھ سکھ دے بھائیوال

سن تے اک دو بے دا خیال رکھ دے سن۔ ایس بھائیوالی تے سانجھ دی جھلک چڑھدے پنجاب تے لہندے پنجاب دے کہانی کاراں وچ وی کدھرے کدھرے نظر آ وندی اے۔ تقسیم توں مگروں بہن والی پنجابی فلم ”کرتار سنگھ“ وچ وی اک سکھ سردار دی آنکھ تے غیرت دادیا گیا اے جیہڑا اک مسلمان میارول ودھن والے جوان نوں گولی نال ٹھنڈیاں کر دیندا اے تے ایہہ جوان کوئی غیر نہیں، اوہدا اپنا پتر ہوندا اے، جدوں وچھڑیاں ہو یاں نوں ملان والے سرکاری اہل کاراں دے ہتھ اوہ اپنے دوست دی دھی نوں سکھ سردار پاکستان گھلد اے تے نال اک رقعہ وی لکھدا اے جیہدے وچ لکھدا اے کہ ”تیری دھی واپس گھل رہیا واں۔ ایہدی لج تے ایہدی جینی اوسے طرح ای پاک تے پوتر اے جس طرح تیں چھڈ گئے سی۔ ایہدی جینی تے اک داغ لان دی کوشش ہوئی سی۔ اوس نوں میں اپنے پتر دے خون نال دھودتا اے۔“

ایہہ افسانے سانجھے پنجاب دی سانجھی وسوں دیاں کہانیاں نیں جیہناں وچ سکھاں تے مسلماناں دے سانجھے میل ورتن تے اک دو بے توں مال تے جان وارن دا جذبہ نظر آ وندا اے۔ ایسے گل تے زیادہ زور دتا گیا اے کہ سکھ سردار مسلماناں نوں اپنے سکیاں بھراواں طرح خیال کر دے سن۔ پہلی کہانی ”وسریاں یاداں“ وچ ایہہ دسیا گیا اے کہ پنڈ دا اک بندہ چاچا حشمت تیلی جیہڑا بڑا ایمان دار اے تے ایمان داری نال اپنے ٹبر نوں پال رہیا اے، جدوں اوہ مخر کہ تاپ دے ٹیٹے چڑھ جاندا اے تے دوا دارو دے باوجود ٹھیک نہیں ہوندا تے اوس نوں گڈے تے پا کے شہر دے وڈے ہسپتال اپڑان لئی ٹرے تے اوس نے راہ وچ ای دم دے دتے۔ ہن اوس لئی تیجے دے ختم دا سر بندھ کیتا گیا اے۔ پنڈ دے مولوی نے گھر گھر جا کے سدا دتا کہ سارے لوک پرسوں مسیت وچ اپڑن تے حشمت تیلی لئی دعا کرن۔

”سارے لوک جیہناں دی گنتری پنچی ترہہ بندے سی۔ جدوں دعا منگ کے باہر نکلے تے پنڈ دے سردار جس سنگھ دا چھوٹا کا کا پرانی ہتھ وچ لے کے اپنے گڈے اگے بلداں نوں مٹھی کھڑا سی۔ تھوڑا جیا کچا ہو کے تے نیویں پا کے میرے ابا جی نوں آکھن لگا۔ تایا جی! باپو نے آپ آنا سی پر اوہنوں تاپ چڑھیا اے تے اوہ جرا، ڈھلا مٹھا جیہا اے۔ میرے ہتھ اوہنے سنیہا بھیبجیا اے نئی مسیتے جا کے ساریاں نوں دس دیں۔ میں وی دعا تے اپڑنا سی پر کانے ہتھوں رہ گیا ایں۔ بڑا

چارا مارا یا پر میرے کولوں ٹریا نہیں گیا۔ ہن بلیر سیاں دے تھہ بائی حشمت لئی دعا بھیج رہیاں، مینوں اپنے نال شامل شریک ای سمجھنا۔

بلیر سیاں نے گڈے توں ترپال لاه کے آکھیا۔ ”باپونے تیجے لئی آہ دعا بھیجی اے تے نالے سنہا دتا اے ہی جدوں نکلزا ہو گیا۔ چاچے حشمت دے چالیے تے پھیر وی دعا بھجوان دا پر بندھ کراں گا۔

گڈے وچ دو بورییاں کنک سی، اک مانی چولاں دی، ویہہ پچی سیر شکر سی تے اک پیپا گھو دا، دور جانیاں، اک تھان چھینٹ دا۔“ (7)

ایس کئی جیہی کہانی ”وسریاں یاداں“ وچ اشفاق احمد ہوراں سانوں دسیا اے کہ دعا کرن تے دعا گھلن وچ کیہ فرق اے۔ باقی لوک مرن والے لئی دعا کر دے نیں تے پنڈ دے سردار اوہدے گھر والیاں لئی دعا گھل دے نیں۔ کیوں جے اوس ویلے اگلی دعا نال گل نہیں بن دی، جاگیر داری کلچر وچ کجھ گلاں بڑیاں سلاہن جوگ سن۔ پنڈ دی چودھرا لوکا کئی توں ڈراوے تے دھونس نال کم نہیں سی لیندی سگوں پیار تے دان کر کے اوہناں دے دل جندی سی تاں ای اوس کلچر وچ بہت سارے طبقے اک دوجے نال پیار کر دے نظر آوندے نیں۔ پنڈاں دیاں چودھراواں اپنے ٹوہر پٹے، طاقت تے ڈانگ سوٹے پاروں اُچیاں نظر نہیں سی آوندیاں۔ اوہ اچیاں تے چیاں قدران دے کارن نہ صرف اُچیاں نظر آوندیاں سن سگوں ایہہ لوک اپنے وصف تے کماں پاروں وڈے نظر آوندے سن۔

لوکا کئی لئی پیار تے دان کرن دا جذبہ ہولی ہولی مک مکا گیا اے تے ہن دا پنڈ تے اوہدا وسیب ”مزھی دا دیوا“ ناول ورگی کہانی سناؤندا پیا اے۔ کچی سڑک، بجلی تے کاراں دی دوڑ نے بندیاں نوں اک دوجے توں دُور کردتا اے۔ ہن قدران بدل گئیاں نیں۔ ہن منہ دا بول بولیا تے وچن کوئی معنی نہیں رکھدا۔ ہن تے خون دے رشتے کمزور پے گئے نیں۔ دوجی سانجھ کدوں تک بھائی جا سکدی اے۔ اشفاق احمد ہوراں جیہیں وسوں تے وسیب دی جھلک سانوں ”وسریاں یاداں“ وچ دکھائی اے۔ اوہ ہن نویں عہد وچ اک خواب وانگوں دکھالی دیندا اے۔ حشمت تیلی ورگے کئی بندے چودھراواں دے ظلم توں تنگ آکے شہراں وچ آوے نیں تے پنڈاں وچ کمی دالھنا اوکھا ہو گیا اے۔

ایہہ کہانی ایس لئی وی چنگی لگدی اے کہ ایہدے بیانیے وچ بڑی طاقت اے کیوں

جے ایس نوں جیس انسانی جذبے اتے اساریا گیا اے اوہ بڑا عظیم جذبہ اے، ایس کہانی وچ سانجھے پنجاب دی رہتل تے آپسی بھائی چارے دا اک اجیہا لشکارا نظر آوند اے جیہڑا ساڈیاں بھدیاں ہویاں آساں نوں اک واری فیر سہارا دیندا اے تے ایس آکھنے آں کہ اے کجھ لوک جسا سنگھ ورگے ایس دنیا وچ موجود نیں۔ اے سب کجھ ختم نہیں ہویا۔

”بائیکل“ وی سانجھے پنجاب دی کہانی اے تے ایہد امرکزی کردار وی اک سکھ اے تے افسانہ نگار اوس نوں تیا آکھدا اے۔ پہلے افسانے وانگوں ایس دا ماحول وی من کھواں اے۔ ایہدے وچ وی وسرے ہوئے لوک نیں۔ وسریاں ہویاں یاداں دے پر چھاویں نیں تے وچھڑن والے لوکاں دی خشبوئی اے۔ اوس وسیب تے کلچر دے رنگ نیں جیہڑا سانجھے پنجاب نال جڑیا ہویا سی۔ ایس لکھت دے مڈھلے حصے وچ افسانہ نگار سانوں اوس کلچر دی اک جھلک دکھاند اے۔ اوس ویلے دے کھانے، لوکاں وچکار پیار پریت دی سانجھ دا ذکر اے۔ افسانے دا مڈھ ایسے لئی بڑا کھواں اے کہ ایہہ یاداں دے اوس چائن توں شروع ہوند اے جیہڑا ساڈے اندر کدھرے گواچ گیا اے۔ جیہد اذکر اشفاق احمد ہوراں کیتا اے۔

”اُنج حساب کریے تے کئی سال پہلے دیاں گلاں ایں پر جے من دی پوتھی کھول کے ور تے پھولے تے کل دی گل دسدی اے۔ اوہی دھپاں، اوہی پیلی رشنائی، اوہو تائے لا بھسیاں دانوہری تے اوہو ادھیدا پریت سمان بوتیا جیہڑا ٹی ٹی باو نال شرط لاکے گڈی توں پہلے اگلا ٹیشن لنگھ جائے۔ جیہڑی گل میرے اے نے نہیں سی منی ہوندی۔ اوہ ایس تائے نوں دس کے پوری کروالینی۔ جیہڑی شے میری ماں نے لیان توں انکاری ہو جانا۔ اوہ ایس تائی نوں دس کے بکوالینی۔ چھنے بھر کے گھر لے آنے آپ وی کھانی تے گھر دیاں نوں وی کھوانی۔ میری ماں نے کہنا ”بی بی تو منڈیاں نوں وگاڑ دئیں گی۔ اوہ اگے امی کسے دے آکھے نہیں لگدے۔ توں ایہناں نوں ہور وگاڑ وگاڑ دینا ایں۔“ (8)

میٹرک دا امتحان پاس کرن توں مگروں جدوں افسانہ نگار اپنے پو نوں آکھدا اے کہ مینوں سائیکل لے دے تے اوہ اوس نوں نال لئی آکھدا اے کہ تیریاں بھراواں نوں وی بی اے توں بعد لے کے دتی اے تے تینوں وی بی اے توں بعد ای لے کے دیواں گاتے فیر جدوں گل نہیں بن

دی تے گھر آ کے اپنی ماں کول خوب روند اے، جیہد اپتے تائے لاجھ سنگھ نوں لگدا اے تے اوہ اک دیہاڑے سائیکل لے آ وندا اے، بالکل نواں نکور جیہدے اُتے اے خاکی کاغذ ویلیٹے ہوئے نیں۔
تایا لاجھ سنگھ سائیکل پھڑان توں بعد پیارنال میرے دھپا مار کے آکھدا اے۔
”لے پھڑ لے ہوں، رون نہ لگ جایا کر۔ ایڈی چھستی تے میرے بھرانوں تنگ نہ کریا
کر۔ توں ساریاں چوں لاپچی بلا ایں۔“ (9)

ایس کئی جیہی یادیاں کہانی وچ وی اشفاق احمد ہوراں ساخجے پنجاب دی تصویر کجھی
اے تے او سے دسپے تے کچھرنال جڑیاں ہویاں کجھ اہیاں شیواں دا ذکر کیتا اے، جیہدے وچوں
اوس ویسب دا اشکارا مہند اوکھالی دیندا اے۔ اک زمیندار تے سکھ سردار دا سائیکل دی ننڈیا کرنا تے
گھوڑے دی سواری نوں وڈیا ناوی سمجھ وچ آ وندا اے، کیوں جے گھوڑیاں دی سواری سرداری دی
علامت سی تے سائیکل نوں عہد تے سماج دی علامت سی۔

”اوائے ملا، بائیسکل نوں پھائے دینا ایں۔ بابے نوں آکھ گھوڑا لے کے دے
دے۔ سواری کریں تے سانوں وی سوہنا لگیں تے سارے جگ نوں وی بھوایں،
سیکل وی کوئی سواری اے۔ دفع کر، مار کاٹھ، ایہدے نالوں تے بند اپیدل ای
چنگا۔“ (10)

دیکھن نوں تے ایہہ اک سائیکل دی کہانی اے پر ایس کہانی دے چھپے کئی کہانیاں
لگیاں ہوئیاں نیں۔ اوہ کہانیاں جیہڑیاں پیار تے محبت وچ گھجیاں ہوئیاں نیں۔ اتھھے افسانہ نگار
اپنے پچھو کڑ نوں یاد کر دا اے تے اوس سیر ساخجہ نوں واجاں ماردا اے جیہڑا کدھرے گواچ گیا اے
تے ہن اوہدا کوئی کھوج کھر نہیں لہندا پیا۔ ایس دا انت بڑا جذباتی کرن والا اے تے افسانے وچ
قاری نوں ایس تھاں تے اپنے جذبیاں تے وسرے ہوئے لوکاں دا خیال آ وندا اے، جیہڑے ہن
دلاں وچ تے آباد نیں پر اکھوں اوہلے ہو گئے نیں۔ ایہہ انت سانوں دسد اے کہ کہانی سناواتے
اوس نوں سچے ڈھنگ نال توڑ چڑھانا، اشفاق احمد ہوراں دا ای فن اے تے اوہ ایس فن نوں ورتن
تے پورا پورا قادر نیں۔

”پھیر پتہ نہیں کیہ ہویا۔ کس نے منتر پڑھیا تے کس نے جادو کر دتا۔ تایا سا تھوں
تے اسیں تائے توں دور ہو گئے۔ ساڈے سنھ وچ کوئی ہو آ کے پھس گیا۔ کسے

نے ساڈے اعتبار دی ڈور توڑ کے سانوں اک دو جے توں پراں کر دتا۔ جدوں
اسیں ایہر آئے آں، اوہ ایسا ویلا سی جدوں تائے تے تائی ہوندے ہوئے دی
اسیں اک دو جے نوں مل نہیں سکے۔ میرے پیاردی گنڈھ میری سیکل اوہ او تھے ای
رہ گئی۔ جیہڑی نہ میرے کول رہی نہ میرے تائے دے گھر گئی۔ کوئی ہور ای او ہنوں
چھما مار لکيا۔ کوئی تیجا ای سانوں دوواں نوں لٹ کے لے گیا۔ سانوں پتہ نہیں چلن
داتے اسیں دوویں لٹے گئے۔“ (11)

ایسے ایسے نوں استاد دامن ہوراں اک نظم وچ دیا اے، سکھاں تے مسلماناں دی
سانجھ تے پیار نوں مکاون والے کجھ ہور لوک سن جیہڑے دراڈے کھلوتے سب کجھ دیکھ رہے سن۔
ایہہ اگ تے خون دی کھید شروع کرن والے کوئی ہور سن تے ایس اگ وچ سڑن والا پنجاب سی۔
ایس دی ونڈ ہو گئی تے ایہدے گھر ووڈھے نکلے گئے۔ سوانیاں دی عزت مٹی وچ رل گئی تے انھے کھوہ
لاشاں نال بھر گئے، ہر پاسے سنج سنجان پئے گئی تے ایس بڑھ دے لٹھن توں بعد پتہ لکيا۔

جاگن والیاں رنج کے لٹیا اے
سوئے تسیں دی او سوئے اسیں وی آں
لالی اکھیاں دی پئی دس دی اے
روئے تسیں وی او روئے اسیں وی آں (12)

اشفاق احمد ہوراں دی اک کہانی ”کرم دین قصہ گو“، ”ادب لطیف“ لاہور دے
اشفاق احمد نمبر وچ چھپی اے۔ ایہدے بارے ایہہ نہیں پتہ لکيا کہ ایہہ کہانی ایس توں پہلاں کتھے
چھپی سی؟

ایس کہانی دا انداز کسے جگ ورتی کہانی والا ہے تے ایہہ بھارت دے شہر لکھنؤ دے
اک قصبے، ”سندیلے دی بستی“ دی کہانی اے۔ ایہہ جیس ڈھنگ نال بیان ہوئی اے ایہدے
توں جا پدا اے کہ ایہہ اک اصلی تے حقیقی واقعہ اے جیس نوں اشفاق احمد ہوراں بیان کیتا اے۔ ایہہ وی
ہوسکدا اے کہ افسانہ نگار نے کہانی وچ حقیقت داروپ بھرن لئی ایہہ اسلوب اختیار کیتا ہووے جس
طرح منٹواپنے افسانیاں وچ کردے نیں۔ ایس کہانی دا مڈھ بڑا سوہنا اے۔ ایہدے وچ منظر نگاری وی

اے تے سوکے نال انساناں تے جنوراں دی حالت دا بیان وی اے۔ ایہہ اک نظارہ ویکھو:

”لوؤ جی کہن والے کہندے ایس، سنن والیاں سنیا اے، ویکھن والیاں ویکھیا اے تے پڑھن والیاں پڑھیا اے۔ اخبار روز دار وچ بنی ملک بھارت دے اندر شہر لکھنؤ دے لاگے اک قصبہ اے واہ واٹکڑا تے خدائی وسدی اے او تھے ڈھیر، پہلوں وی وسدی سی جدوں دا ایہہ قصبہ اے تے ہن وی آباد لاشا دے تے ایس قصبے نوں بڑا یاد کردی اے..... کرنا خدا دا کیہ ہویا تے حکم اہدی نرا سنگی دا ایہہ صورت دھار کے اترا کہ سندیلے دی بستی نوں سوکے نے گھیر لیا، کھڑیاں فصلوں سنک گیاں۔ وتر بھنے کھیت ریت سوکے نال تھل مار دے ٹپے بن گئے۔ نیاسیاں پاٹ کے کھکھڑی کھکھڑی ہو گیاں۔ رُکھاں دے پتر سڑ کے سواہ تے ڈالے کالے ہو گئے۔ ندیاں سنک گیاں، کھوہ تھلے اتر گئے۔ وادرو لے چڑھ گئے۔ پنچھی وسدے آ لھنے چھڈ کے اُڈ گئے۔ بھور جنور باگھ بگھیلے بیو دا دیاں دیاں گٹھاں چھڈ دتیاں۔ سانھیاں سر کڈھ لئے تے سپاں لیکاں چھک کے نویاں تھاداں مل لیاں۔ ڈنگر پوسمرن لگ گئے تے وتی اُجڑن ڈیہہ پئی۔ خدا دی خدائی ہسدے وسدے گھراں دے بوہے باریاں کھلے چھڈ کے پانی دی بھال وچ گھروں بے گھر ہو گئی۔ آسوں بے آس تے حالوں بے حال ہو گئی۔“ (13)

کہانی وچ دسیا گیا اے کہ ایس سوکے توں گھا برے تے پریشان بستی دے لوک ننگے پیریں تتی ریت اتے کھلو کے رب اگے ہاڑے پاؤندے رہے پر بارش نہ ہونی سی نہ ہوئی۔ ایس صورت حال نوں ویکھ کے پنڈ دے باہر پیشہ کرن والیاں عورتاں دے دل وچ خیال آیا کہ خورے ایہہ سارا کجھ ساڈیاں عملاں دا سقا اے جیہیں نوں وتی تے انسان تے جنور بھگت رہے نیں۔ ایس لئی اوہناں اک اجیہا فیصلہ کیتا جیہدی اوہناں کولوں توقع نہیں سی۔ اوہناں سچی توبہ کر لئی تے رب اگے ہاڑا پایا کہ ربا سو بنیا ساڈیاں گناہواں دی سزا ایہناں معصوماں نوں تے نہ دے۔ ایہناں دا خیال کرتے مینہ ورھا۔

”لوؤ جی کہن والے کہندے نیں دن والیاں دسیا اے سنن والیاں سنیا اے کہ اگلے دن منہ ہنیرے فجر دی بانگ توں پہلے اوہ پیہیاں چنے کپڑے پا کے، جتیاں لاہ کے تے وال کھول کے اپنی ماڑی وچوں نکلیاں تے بے جا کھلوتیاں۔ مہندی رنگے

ہتھال وچوں چھوپے کڈھے۔ کناں وچوں ڈنڈیاں مرکیاں کھپیاں، نکاں وچوں کوکے کڈھے تے دھرتی تے سٹ کے آکھن لکیاں۔ راجا سوجا سو بنیا! پیر پنجرہاں تے ولیاں نبیاں دیا باویا۔ اسیں کون آں تے کیہ آں تینوں پتہ اے۔ کیہ ساڈا پیشہ اے تے کیہڑی ساڈی کمائی اے۔ تینوں علم اے۔ کیہ اسیں کیتا اے تے کیہ اسیں کردیاں آں تینوں معلوم اے۔ کیہ ساڈے نال ہونی ایں تے کیہ ساڈی آخرت اے۔ ایہدا ابھید تیتھوں لکیا نہیں پر ساڈے کارن ایہناں مشوماں تے سختی نہ کریں تے ایسے وستی دیاں لوکاں نوں ساڈے کرماں دی سزا نہ سنائیں۔ توں مالک گل جہاں دا تے مخنتیا رسارے جگ دا ایں۔ والی، داتا، پالنہار، رحیم کریم، غفور ایں۔ بندے ناں رہن۔ دستیاں مک جاں، ملک مٹ جان، ساگر ندیاں سک جان، پنچھی کچھیرو، مال ڈنگر، سپ سلوپی، کیڑے پٹنگے، باگڑینہ، ہنیری گرمی سردی، شوکر ٹھاں ٹھاں ایہہ سب کش وی مک جان۔ فیروی تیرا ناں رہنا ایں۔ ایہہ سب کش ڈیہہ جائے فیروی تیرا ٹھاٹھ رہنا اے۔ فیروی تیری ذات وڈی اے۔ ایہہ ملک ملیر تے راج پاٹھ، تخت تاج تے محل ماڑیاں، سوہنیاں شکلاں اچے شملے، گھوڑے ہاتھی، کبر ہنکار تے شان گمان ایہہ کش نہیں رہنا۔ بس تیرا روپ تے تیری سوئی وجاہ رہ جانی اے۔ تینوں تیری رہن والی وجاہ تے غار حرا دی کھڑ وچوں باہر آن والے نبی ﷺ دا واسطہ بینہ پا۔ پانی بھیج، مردی خدائی نوں حیاتی دے تے سانوں معافی! ساڈی توبہ، اصلی تے سچی، کچی تے حقی توبہ۔

لوؤ جی ناں کوئی ویلا نہ کوئی موسم نہ کوئی آس امید۔ ہولی ہولی چڑھدے سورج پچھوں اک کالا بدل چڑھیا تے ویہندیاں ویہندیاں ساری دستی تے تنبو وانگوں تن گیا۔ ..... پیہیاں بجدے وچ پے کنیاں۔ جیوں جیوں پیہیاں کوکن، توں توں بدل گجے۔ پیہیاں بھوئیں تے رون۔ بدل آسماناں وچوں اتھرو شے۔ کل عالم وچ کر لانا پے گیا۔ ہنجواں تے کنیاں دا مقابلہ شروع ہو گیا۔ لوک تھاوں تھائیں، گھرو گھری تے دکھرے دکھرے منہ اتا نہہ چک کے ہتھ بندھ کے کھلو گئے تے جدوں مینہ دا پانی تے ہنجواں دا پانی اک مک ہو کے اتیرے اتے دگن ڈیہہ پیتے پیہیاں

سجدے وچوں سر چکیا۔ اپنیاں بھجیاں گنڈھڑیاں سراں تے چا کے راہے پے
گھیاں۔“ (14)

ایس افسانے دی تکنیک داستان تے لوک کتھانال جڑت پاروں ایس نوں ایس متھ
کتھادی آکھ سکے آں، کیوں جے ایہدے وچ چکی توبہ دے بارے دسیا گیا اے تے نالے رب دی
حکمت داوی ذکر اے کہ رب بے پرواہ تے بے نیاز اے۔ چاہوے تے کسے نیک بندے دی بینتی
تے ترلے نوں اپنے دربار وچ نہ قبولے تے جے کر چاہوے تے کسے گناہواں دی پنڈ داہاڑا من
کے لوکائی نوں سوکے دی مشکل وچوں کڈھ دیوے۔ ایس کہانی دا انداز اُنج دا ای اے جیویں چوپال
وچ بیٹھا داستان گو کسے پنڈ گراں دا قصہ چھیڑ دا اے تے فیرانت ویلے رب تے رسول صلی اللہ علیہ
وسلم نوں یاد کردا اے۔ لوک نثری بیانیہ دی روایت دیاں جڑاں بڑیاں گہریاں نیں تے ایس دے
سیانیاں نے ایس بیانیہ نوں تن کھیراں وچ ونڈیا اے۔

”لوک نثری بیانیہ بارے کہیا جاسکدا ہے کہ ایس دے وکھ وکھ روپ منکھی من دے
وکاس دے نال، وکھ وکھ پڑاواں تے وکھرے وکھرے کردار ادا کر رہے ہن۔ اک
ہور زاویے توں ایہہ کہیا جاسکدا ہے کہ لوک کہانیاں بچیاں لئی دنت کتھاواں،
گھبرواں لئی اتے متھ کتھاواں، وڈی عمر دے لوکاں لئی سکھیا اتے تفریح دا ذریعہ
بندیاں ہن، پر دیکھن وچ آیا ہے کہ لوک کہانیاں عام طور تے بچیاں دیاں تفریح
لئی پہلی پیڑھی دے لوکاں جاں اوہناں دے وڈے ہانیاں ولوں سنائیاں جان دیاں
ہن۔ بڈھیاں ماواں، دادیاں اتے بزرگ ایہہ کہانیاں چھوٹے بچیاں
نوں سناوندے ہن اتے پھیر ایہہ بچے ایہناں کہانیاں نوں اپنے شبدوں وچ
اپنیاں ہانیاں نال سانجھیاں کر رہے ہن۔ دنت کتھاواں گھبرواں دا سرمایہ ہن اتے
گھبرواں ایہناں نوں آپس وچ سندے سناوندے ہن۔ دنت کتھاواں گھبرواں
نوں کچھ کرگزن لئی تیار کر دیاں ہن۔ متھ کتھاواں زندگی موت اتے فطرتی و بہار
دے گچھے بھجیاں اتے گچھلاں نوں سلجھاون لئی کوشش وچ لگیاں رہندیاں ہن۔
ایہہ کیویں اتے کیوں ہو یا چہے سوال دے تخیلاتی جواب ہن۔“ (15)

کرم دین قصہ گو، دی کہانی وچ کوئی اجیہی گل نہیں جیہڑی سمجھ وچ آون والی نہ ہووے۔

ایہہ انداز تے ڈھنگ ایس توں لوک نثری بیانیہ نال جوڑ دا اے تے ایہہ دے انت وچ کسی عورتاں دا پنڈوں نکلنا تے فیر مڑ کے نہ پرتنا تے اوہناں دے محل منارے تے سچ سجائے کسریاں دا کھلے بوہے مدتاں تیک نظر آوندے رہناتے پنڈ والیاں ڈردے مارے او دھر جان دی ہمت نہ کرنا کہ کجھل وائنگ نظر آوند اے ایس توں اڈھور کوئی کجھل یاں گہرائی انج دی نہیں جیہڑی ساڈیاں سوچاں توں دراڈی ہووے۔

ایس کہانی نوں کجھ دھرو کے اسیں لوک نثری بیانیہ ول وی لجا سکدے ہاں پر ایہہ اشفاق احمد ہوراں دی افسانوی اسلوب اک اجیہا انگ اے جیہڑا لوک نثری بیانیہ نال وی جڑیا ہویا اے تے افسانے دی حقیقت نگاری دی تحریک دا پرچھاواں دی دکھالی دیندا اے۔ ایہہ کہانی ایس لئی وی سلاہن جوگ اے کہ ایہہ اماحول بڑا پڑا سرار اے تے قاری اتے اخیر تک ایہہ نہیں کھلد کہ ہن کیہ ہووے گا۔ نہیں تے ’اوس دا ویاہ‘ ورگیاں کہانیاں وچ قاری تے سب کجھ مڈھلے اکھراں وچ ای کھل جاندا اے کہ ہن آگے کیہ ہوون والا اے۔ سجاد حیدر ہویں ایس حوالے نال لکھدے ہن۔

”کہانی دا سبھ توں وڈا نقص ایہہ ہوندا اے پئی اوہدے اخیر نوں اپڑن توں پہلاں ای ہر شے آگوں صاف دس لگ پوے تے پتا لگ جائے کہ کہانی کیویں مک جاندی اے۔ ہونا ایہہ چاہیدا اے پئی کہانی دا اخیر ای اوہدا نقطہ عروج وی ہووے تاں جو کہانی دے اخیر لے فقرے تیک پڑھن والے دی دلچسپی قائم رہوے۔ کہانی وچ کسے حل طلب معاملے بارے آخری حل نوں چھیکوڑے فقرے تیک پڑھن والے کولوں بھیت وچ رکھنا ای کہانی کار دی کامیابی اے۔“ (16)

ایس کہانی دی بستر کجھ انج دی اے کہ اخیر تیک پڑھن والا ایس کہانی نال او سے طرح ای جڑیا رہندا اے جیسی طرح پہلے اکھرتوں اوس دی شروع کیتی سی۔ اوہناں کسی عورتاں دا پنڈوں نوں چھڈ کے کسے نامعلوم ٹھکانے تے ٹر جانا تے واپس نہ پرتنا وی ایس کہانی نوں پر سرار بنا وندا اے۔ جس کارن پڑھن والیاں دی سوچ کئی پاسے دوڑدی نظر آؤندی اے تے کئی خیال اوہدے ذہن وچ جمدے تے جوان ہوندے نیں۔

ایس مقالے وچ اشفاق احمد ہوراں دے پنج پنجابی افسانیاں تے گل کیتی گئی اے۔ ساڈی کھوج موجب اشفاق احمد دی کئی پنجابی کہانی دے اتے تبصرہ تے اک پاسے رہیا، ایہہ ساریاں کہانیاں کدھرے اکٹھیاں چھپیاں ہویاں وی نہیں ملدیاں ایہتوں تیکر کہ پنجابی دے کسے سوجھواں

نے ایہناں پنجیاں دے اک تھاں تے کٹھے ناں تک وی درج کرن دی زحمت گوارا نہیں کیتی۔
جدوں کہ ایہناں ساریاں کہانیاں نوں اک دکھرے مجموعے دی صورت منظر عام اُتے
لیان دی لوڑ بہت پہلے پوری ہو جانی چاہیدی سی۔

☆☆☆☆

حوالے

- 1- عصمت اللہ زاہد، ڈاکٹر: ادب پریت؛ اے ون پبلشرز لاہور، 1989ء ص 107
- 2- نصیر ملکی: راوی دیاں چھلاں؛ گورنمنٹ کالج، لاہور، 1964ء، ص 160
- 3- ایضاً، ص 161، 162
- 4- سجاد حیدر: چنویں کہانی؛ پنجابی ادبی بورڈ لاہور، 1986ء، ص 28
- 5- ایضاً، ص 12، 13
- 6- اشفاق احمد: اوس داویاہ (کہانی)؛ پنجابی ادب لاہور، مارچ 1060ء ص 24
- 7- اشفاق احمد: دوسریاں یاداں؛ مشمولہ، راہ رواں؛ از بانو قدسیہ، سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور
2011ء، ص 544، 545
- 8- اشفاق احمد: بائیسکل؛ مشمولہ، راہ رواں؛ ص 545
- 9- ایضاً، ص 546
- 10- ایضاً، ص 545
- 11- ایضاً، ص 546
- 12- استاد دامن: دامن دے موتی، فیروز سنز۔ ن، ص 98
- 13- ماہنامہ ادب لطیف، اشفاق احمد نمبر: (2005) لاہور، ص 620
- 14- ایضاً، ص 621، 622
- 15- ڈاکٹر جوگندر سنگھ کیروں: مضمون؛ لوک نثری بیانیہ مشمولہ سہ ماہی ”سگری“ لاہور، ص 67
- 16- سجاد حیدر: چنویں کہانی؛ ص 41

